

УДК 93/94:378.016-026.15

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10\(44\)-96-104](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44)-96-104)

Бондар Ірина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33000, тел.: (050) 233-27-02, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

РЕАЛІЗАЦІЯ КРЕАТИВНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті розглянуто питання впровадження креативного підходу на уроках історії, що пов'язані із проектуванням освітнього процесу, який забезпечує умови для формування творчої особистості здобувача. Зазначено, що такий підхід ураховує потребу сучасного суспільства у конкурентоздатних фахівцях, що проявляють творче мислення, здатні успішно діяти в нестандартних ситуаціях і суголосний із Загальноєвропейськими рекомендаціями до організації навчання, у яких акцентується увага на формуванні низки ключових і предметних компетенцій для навчання протягом усього життя.

Проаналізовано погляди вчених на реалізацію креативного підходу, які розглядають педагогічну систему креативного навчання, як сукупність органічно пов'язаних методів, форм, прийомів та засобів, що створює умови формування креативної особистості. З'ясовано, що реалізація креативного підходу в освітньому процесі вимагає мотивації творчої діяльності – сприяння формуванню в учнів потреби у творчій діяльності, збудження інтересу до відкриття нового, стимулювання проявів креативності; креативного середовища та креативної ситуації. Визначені умови взаємопов'язані та взаємообумовлені, проектують організацію, стимулювання та управління процесом формування креативності учнів у навчанні історії.

Окреслено особливості практики впровадження цього підходу у процес навчання історії, що передбачає модернізацію змісту історичної освіти та методики навчання на гуманістичних засадах. Акцентовано на використанні активних та інтерактивних методів навчання, дослідницьких методів, проєктів, комплексу пізнавальних завдань, що конкретизують креативні ситуації, широке застосування засобів унаочнення інформації, особливо комп'ютерних програм, мультимедійних ресурсів тощо.

Доведено, що впровадження креативного підходу сприяє комплексному вирішенню завдань формування компетентної особистості шляхом глибокого засвоєння змісту шкільної історичної освіти в умовах освітнього процесу.

Ключові слова: креативний підхід, креативне середовище, креативна ситуація, пізнавальне завдання, ключові та предметні компетентності, навчання історії.

Bondar Iryna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of the History of Ukraine, Rivne State Humanitarian University, St. S. Bandery, 12, Rivne, 33000, tel.: (0362) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0002-2005-8141>

REALIZATION OF CREATIVITY APPROACH IS ON LESSONS OF HISTORY

Abstract. In the article the question of introduction of creativity approach is considered on the lessons of history, that is related to organization of educational process that provides terms for forming of creative personality of bread-winner. It is marked that such approach takes into account the requirement of modern society in competitive specialists that show the creative thinking, able successfully to operate in non-standard situations and consonant with European recommendations to organization studies in that attention is accented on forming of row of key and subject competences for studies during all life. The looks of scientists are analysed to realization of creativity approach, that examine the pedagogical creativity departmental teaching, as totality of the organically constrained methods, forms, receptions and facilities, that creates the terms of forming creativity personality. It is found out, that realization of creativity approach in an educational process requires motivation of creative activity - assistance to forming for the students of requirement in creative activity, excitation of interest in opening new, stimulation of displays of creativity; creativity environment and creativity situation. The features of practice of introduction of this approach are outlined in the process of studies of history that envisages modernisation of maintenance of historical education and methodology of studies on humanistic principles. It is accented on the use of active and interactive to the methods of studies, research methods, projects, to the complex of cognitive tasks that specify creativity situations, wide use of facilities of show evidently of information, especially computer programs, multimedia resources and others like that. It is well-proven that introduction of creativity approach assists the complex decision of tasks of forming of competent personality by the deep mastering of maintenance of school historical education in the conditions of educational process.

Keywords: creativity approach, creativity environment, creativity situation, cognitive task, key and subject competence, studies of history.

Постановка проблеми. Креативний підхід виступає сьогодні як відповідь на нові вимоги суспільства, адже зростає потреба у формуванні особистості, здатної у різних соціальних та інших контекстах залежно від умов та потреб здійснювати свою діяльність, застосовувати ті стратегії, які, на її погляд, є найбільш прийнятними для вирішення життєвих і професійних завдань. У вирішенні цього завдання відчутне місце належить питанням, пов'язаним із проектуванням освітнього процесу, який забезпечує умови для

формування учнями власного освітнього простору, що реалізується у процесі діяльності, яка своїм внутрішнім змістом передбачає саморозвиток суб'єктів навчання, їх співпрацю, сприяє самовизначенню та успішній самореалізації.

За креативного підходу очікуваний результат освіти – творча особистість здобувача, де креативність є вирішальна умова та показник успішності людини в житті взагалі й у професійній діяльності, зокрема, уможливорює здатність учнів до моделювання розв'язку різноманітних навчальних і життєвих ситуацій. **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Важливі питання реалізації креативного підходу представлені українськими ученими А. Сологубом, О. Дубасенюк, С. Коновець, С. Сисоєвою, В. Павленко та ін. Окремі аспекти упровадження креативного процесу розглянуто в дослідженнях І. Бондар[1], А. Веремчук, Л. Петришин, В. Фрицюк та польських дидактів К. Шмідта та А. Токарза. Однак, побудова навчання історії у руслі означеного підходу, що зорієнтоване на формування якостей і здібностей творчої особистості, вимагає систематизації та моделювання розв'язку навчальних ситуацій, які забезпечують успішність цього процесу.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей реалізації креативного підходу як важливого складника нової парадигми навчання історії.

Виклад основного матеріалу. Логіка звернення до креативного підходу детермінована тим, що останній апелював до здобутого учнями під час навчання суб'єктивного досвіду здійснення діяльності зі створення креативного продукту, передбачав подальше його акумулювання; зумовлював творення здобувачами освіти індивідуальної освітньої траєкторії. С. Коновець вважає його відносно новим методологічним підходом, який уможливорює визначення тих властивостей індивіду, які віддзеркалюють особистісні глибинні якості для створення оригінальних ідей, відкриттів, цінностей та прийняття нестандартних рішень у розв'язанні різноманітних проблемних ситуацій [2, с. 79]. Цей підхід дозволяє розглядати творчий розвиток особистості учня як поліаспектний і творчо спрямований процес, що суттєво допомагає в нестандартному розв'язанні нових проблем у типових ситуаціях; виявленні та використанні найефективніших засобів та методів розв'язання актуальних теоретичних та практичних проблем; комбінування новітніх способів діяльності з традиційними; переносення набутого досвіду, знань й умінь у процес творчого саморозвитку та творчої самореалізації [2, с. 80].

На думку А. Сологуба, навчання згідно з креативним підходом розглядається не просто як навчальна, а цілеспрямована навчально-дослідницька діяльність у загальній навчальній діяльності, що сприяє формуванню креативної особистості. Виходячи з цього, педагогічна система креативного навчання є сукупністю органічно пов'язаних методів, форм, прийомів та засобів, що створює умови навчально-дослідницької діяльності учнів-дослідників та формування їх як креативних особистостей, професійно орієнтованих на діяльність у галузі науки та мистецтва. У креативному процесі учень

перевтілюється з об'єкта творчої дії на суб'єкт і головну дійову особу – дослідника, а навчальний матеріал стає предметом дослідження, творча дослідницька діяльність – засобом самотворення і формування креативної особистості [3, с. 34].

Упровадження креативного підходу, на нашу думку, припускає комплексне вирішення завдань формування компетентної особистості шляхом глибокого засвоєння змісту шкільної історичної освіти в умовах освітнього середовища, що відзначається свободою та своєрідністю самовираження особистості, повнотою й різноманітністю предметно-інформаційного забезпечення.

Практика упровадження цього підходу у процес навчання історії передбачає модернізацію змісту історичної освіти та методики навчання на гуманістичних засадах, широке впровадження групових та індивідуальних форм організації навчання, активних та інтерактивних методів, передбачає широке використання дослідницьких методів, проєктів, організацію практичних та лабораторних занять.

Згідно цього підходу процес навчання визначається як активна діяльність, за якої відбувається становлення свідомості особистості, її формування як суб'єкта навчання, що опановує різні види діяльності: уміння визначати мету, планувати власну діяльність, здійснювати її, організовувати та контролювати, аналізувати та оцінювати результати.

Ефективність реалізації креативного підходу пов'язана із розвитком в учнів активності, творчості, самостійності, здатності до відповідальності за власні дії, рефлексії, формуванням здатності моделювання розв'язку різноманітних навчальних ситуацій, необхідністю забезпечення умов для формування учнями власного освітнього простору, що розгортається у процесі освітньої діяльності, яка своїм внутрішнім змістом передбачає саморозвиток суб'єктів навчання, їх співпрацю, що сприяє самовизначенню та самореалізації. Дослідники вказують, що за умов такого навчання в учнів формується креативність, тобто здатність створювати новий освітній продукт. Соціальна цінність креативних особистостей, як рушіїв суспільно-економічного прогресу країни очевидна, а тому реалізація системи креативного навчання є актуальною проблемою [3].

Формування креативності як специфічний педагогічний процес має будуватися на засадах розвитку творчих здібностей учнів, до яких О. Любарська відносить принципи: розвитку, який передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; самодіяльності, що має на меті діяльнісний підхід, за якого учні відчують себе співучасниками навчального процесу, а ідеї вчителя повністю захоплюють їх; самоорганізації, який повинен бути добре опрацьований учителем [4, с.115].

Організація креативного навчання передбачає добір необхідних методів і прийомів навчання, розроблення пізнавальних завдань, що спонукають учнів до виконання певних дій, внаслідок чого у школярів формуються спеціальні та

загальнонавчальні уміння, які уможливають здійснення творчої діяльності. Такий підхід до організації навчання історії суголосний із Загальноєвропейськими рекомендаціями, у яких акцентується увага на формуванні низки ключових і предметних компетенцій для навчання протягом усього життя [5].

Видається цікавим і цінним, з позиції методики навчання, погляд польських дидактів К. Шмідта та А. Токарза на принципи розвитку креативного потенціалу, які співвідносять їх із складовими освітнього процесу. На їх переконання, такими принципами є: доступності – проведення комплексу заходів, які стимулюють до креативності та ґрунтуються на відкритості та сприйнятті; довірливої групи – стосується формальних норм створення правил, що регулюють процес розвитку креативного потенціалу учнів (ініціативність, чесність, відповідальність, співробітництво, комунікабельність); ігровий – сприяння створенню атмосфери терпимості, доброти, відкритості та безтурботності, грайливого настрою; особистісної мотивації – розвиває пізнавальну допитливість та інтереси; заохочення творчого процесу – стимулювання учасників до творчого пошуку, усунення бар'єрів, що виникають під час творчого процесу, наголошення значення творчості, спонукання до пошуку різних варіантів розв'язання проблем; запобігання перешкодам – внутрішнім (дії, що пов'язані з когнітивною й емоційно-мотиваційною сферами) та зовнішнім (екологічним); креативного вчителя – увиразнює розуміння ролі творчого вчителя у стимулюванні розвитку креативності учнів; різноманітності – у виборі змісту, форм, методів і засобів педагогічної діяльності задля розвитку креативного потенціалу школярів; відтермінування та формування цінностей – стосується ідей, що генеруються учнями, «відтермінування» їх критичної оцінки; відносної користі знань – стандартизація знань може виконувати функцію бар'єра в творчому процесі; суперечностей – апелює до однієї з основних якостей креативної особистості – терпимості (урахування недовомовленості, непорозуміння розв'язку проблемної ситуації); позитивних емоцій – створення атмосфери доброзичливості, яка уможливорює активність у творчій роботі; агентства – це створення навчальних ситуацій, які спонукають до ініціативності у різних видах творчої діяльності. [6, с. 190-192].

Отже, реалізація креативного підходу в освітньому процесі вимагає мотивації творчої діяльності – сприяння формуванню в учнів потреби у творчій діяльності, збудження інтересу до відкриття нового, стимулювання проявів креативності; креативного середовища – створення освітнього середовища, що сприяє проявам креативності учнів. Зміни, що відбуваються в українському суспільстві, зумовлюють необхідність глибинних трансформацій стилю мислення. Тому освітній процес, що побудований на принципах неперервності здобування освіти, вимагає створення такого середовища, що сприятиме розвитку креативності. І. Гриненко, досліджуючи креативне освітнє середовище, визначає, що це «середовище, в якому могла б актуалізуватися креативність здобувачів освіти, має підтримувати внутрішню

мотивацію; мати великий ступінь невизначеності й потенційної багатоваріантності; заохочувати атмосферу гри, експериментування; забезпечувати креативну навчальну діяльність; сприяти позитивному емоційному стану тих, хто навчається» [7, с. 45]. Приклади творчих проявів необхідні у змісті предмету, виявленні та розвитку творчих здібностей учнів, сприянні самоактуалізації, заохоченні творчої поведінки, створенні невимушеної атмосфери терпимості, доброзичливості, відкритості в процесі творчої діяльності; креативних ситуацій – умов і стимулів до більш-менш спонтанної діяльності, у якій дитина отримує нові враження, знання та порівнює їх з наявними, будує нові, вже власні знання про себе та світ, створює нові об'єкти, набуває нові уміння. Особливістю креативної освітньої ситуації є те, що вона не має готових рішень. У такій ситуації вчитель адаптує методику задля розвитку дитини [6, с. 190]; інтелектуальної насиченості – особлива увага до розвитку креативного та критичного мислення учня, заохочення інтелектуальної активності у розв'язку проблем (завдань), що вимагає виходу за межі наявних умов або знань; продуктивності – орієнтація діяльності на створення креативного продукту в різноманітних його видах (усного, письмового, візуального, ігрового).

Визначені умови взаємопов'язані та взаємообумовлені, проєктують організацію, стимулювання та управління процесом формування креативності учнів у навчанні історії, вимагають модернізації змісту шкільних курсів історії, визначають форми організації навчання (насамперед, уроки, як стандартні, так і нестандартні), самостійні та практичні роботи; форми навчання (індивідуальні, колективні, особливо робота у малих групах); методи (проблемні, евристичні, дослідницькі, активні та інтерактивні, ігрові методи); засоби унаочнення інформації (наочні – карти, структурно-логічні схеми, діаграми, таблиці, картини тощо; текстуальні – фрагменти наукових досліджень, мемуарів, художньої літератури, публіцистики, юридичних документів тощо; аудіо- та відеозаписи, комп'ютерні програми, мультимедійні ресурси), комплекс пізнавальних завдань, що конкретизують креативні ситуації.

За своєю суттю креативна ситуація є різновидом педагогічної ситуації. Останню в сучасній педагогічній літературі тлумачать по-різному. Так, О. Власенко розуміє її як комплекс умов, за яких розв'язується педагогічне завдання [8]. І. Коновальчук визначає педагогічну ситуацію як складову частину педагогічного процесу, що характеризує його стан у певний дискретний момент (у часі та просторі) [9, с. 221], а В. Федорчук – фрагментом педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу [10, с. 18]. О. Пометун тлумачить ситуацію як опис певного тимчасового стану явища чи проблеми, що вивчається, який може розвиватися і бути розв'язаним у різних напрямках. Як правило, у ситуації діють кілька протилежних сил або чинників, жоден з яких

не має переваги. Проблема, що розглядається у ситуації, вимагає від учнів збирання відповідних даних, встановлення точного «діагнозу» ситуації й/або формування прогнозу її розвитку та вибору найкращого рішення з огляду на прийняті критерії оцінки [11, с. 821]. Отже, креативна (педагогічна) ситуація є комплексом умов, які дають можливість для формування креативності.

Чільне місце серед пізнавальних завдань, що конкретизують креативні ситуації, посідають завдання на кшталт: спільне визначення мети, завдань та результатів уроку; спільний пошук нових ідей, обговорення шляхів розв'язку завдань, висуваються гіпотези, обговорюються шляхи розв'язання проблемних завдань тощо. Цікавими є завдання: зроби на свій лад (дати визначення явищу, що вивчається); сформулювати закономірність, правило, спосіб; «проживання» історичних подій та явищ; створення словесного продукту в різних формах і жанрах: інтерв'ю, реклама, діалог тощо; складання словників, кросвордів, вікторин, розроблення сценарію, завдання для іншого учня; виготовлення газети, портфолію, відеофільму, фоторепортажу); розроблення алгоритмів, пам'яток; проведення уроку в ролі вчителя [1]. Зокрема, серед завдань можна виділити наступні: - підготувати статті до історичного довідника, вікіпедії; - скласти логічно-структурну схему; - підготувати тематичну віртуальну екскурсію, зустріч, олімпіаду, конкурс; скласти тези статті - інтерв'ю; - укласти п'ять тестових завдань з теми; - підготувати п'ять запитань відомим історикам-дослідникам з Інституту історії АН України для розміщення їх на сайті інституту; - написати твір на тему: «Якби автором підручника з української історії був я...»; - підготувати інфографіку з теми; - написати сценарій фільму з теми; - розробити фейсбук-сторінку історичного діяча; - провести веб-квест (проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовують інформаційні ресурси Інтернету) тощо [12]. Пропоновані завдання вирізняються передовсім тим, що передбачають пошукову діяльність учнів, реалізацію способів самостійної, парної, групової дослідницької діяльності, створення умов для формування предметних і ключових компетентностей.

На наш погляд, формуванню креативності в процесі навчання історії сприяють наступні чинники: проблемний виклад змісту історичної освіти, його інформаційне насичення, інтеграція знань з різних освітніх галузей, застосування інтерактивних методів навчання, в першу чергу, методу преکتів, використання сучасних інформаційних засобів навчання.

Висновки. Отже, впровадження креативного підходу в освітній процес відкриває широкі можливості реалізації Концепції нової української школи, позаяк враховує творчі потреби, інтереси та здібності школярів, що відповідає запитам сучасного українського суспільства та тенденціям світового розвитку. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні дидактичних засад креативного навчання в професійному освітньому просторі вчителя історії з метою удосконалення його методичного інструментарію.

Література:

1. Бондар І. В. Формування креативності старшокласників у процесі вивчення все-світньої історії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Рівне, 2021. 260 с.
2. Коновець С.В. Методологія дослідження проблеми творчого розвитку особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 4. С. 67-83.
3. Сологуб А.І. Особливості креативного підходу у профільному навчанні обдарованих учнів, Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 7. С. 34-36.
4. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.
5. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» : Європейський Союз; Рекомендації, Міжнародний документ від 18.12.2006 № 2006/962/ЄС. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text.
6. Павленко В. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія у навчально-виховному процесі Польщі. *Людознавчі студії. Педагогіка*. 2016. Вип. 2. С. 184–195.
7. Гриненко І. В. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки. Тернопіль, 2008. 192 с.
8. Власенко О.М. Навчально-педагогічні ситуації у підготовці сучасного вчителя / Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 361-368.
9. Непокрита О. Педагогічна ситуація та завдання у процесі професійної підготовки вчителів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер. : Педагогічні науки. 2012. Вип. 103. С. 217-223.
10. Сучасні підходи до історичної освіти. Метод. додаток до навч. посіб. «Історія епохи очима людини. Україна та Європа в 1900-1939 рр.» Львів : НВФ «Українські технології», 2004. 128 с., іл.
11. Енциклопедія освіти / відповід. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
12. Бондар І. В. Форми самостійної роботи учнів на уроках історії відповідно Концепції нової української школи. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції з міжнародною участю 17 листопада 2022 року*. Випуск 1. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2022. С.107. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/15oqeo-Kmc6o3cBf2pmTSTJxjRIWd7B9S>.

References:

1. Bondar I. V. (2021) Formuvannya kreatyvnosti starshoklasnykiv u protsesi vyvchennia vsesvitnoi istoriit [Forming of creativity of senior pupils is in the process of study of world history]. Candidate's thesis. Rivne, 260 p. [in Ukrainian].
2. Konovets S.V. (2016). Metodolohiia doslidzhennia problemy tvorchoho rozvytku osobystosti [Research methodology of the problem of creative personality development]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. 2016. Vyp. 4. S. 67-83. [in Ukrainian].
3. Solohub A.I. (2013). Osoblyvosti kreatyvnoho pidkhdou u profilnomu navchanni obdarovanykh uchniv [Особливості креативного підходу у профільному навчанні обдарованих учнів]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. 2013. № 7. S. 34-36. [in Ukrainian].
4. Osvitni tekhnolohii (2001) [Educational technologies]. (Ed). O. M. Piekhoty. Kyiv, p.256. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 10(44) 2024

5. Rekomendatsiia 2006/962/EC Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady (EC) «Pro osnovni kompetentsii dlia navchannia protiahom usoho zhyttia» [Recommendation № 2006/962/EU of the European Parliament and of the Council (EU) on core competences for lifelong learning] : Yevropeyskyi Soiuz; Rekomendatsii, Mizhnarodnyi dokument vid 18.12.2006 № 2006/962/Yes. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text. [in Ukrainian].

6. Pavlenko V. (2016). Subiekt-subiektna vzaiemodiiia u navchalno-vykhovnomu protsesi Polshchi [Subject-subject interaction in the educational process of Poland]. *Liudynoznavchi studii. Pedahohika*. 2016. Vyp. 2. S. 184–195. [in Ukrainian].

7. Hrynenko I. V. (2008). Pedahohichni umovy rozvytku kreatyvnosti maibutnikh uchyteliv humanitarnoho profilu u protsesi fakhovoi pidhotovky [Pedagogical conditions for the development of creativity of future humanitarian teachers in the process of professional training]. Ternopil, 2008. 192 s. [in Ukrainian].

8. Vlasenko O.M. (2012). Navchalno-pedahohichni sytuatsii u pidhotovtsi suchasnoho vchytelia [Pedagogical conditions for the development of creativity of future humanitarian teachers in the process of professional training] / Profesiina pedahohichna osvita: osobystisno oriientovanyi pidkhid : monohrafiia / za red. O. A. Dubaseniuk. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2012. – S. 361-368. [in Ukrainian].

9. Nepokryta O. (2012). Pedahohichna sytuatsiia ta zavdannia u protsesi profesiinoy pidhotovky vchyteliv [Modern approaches to historical education]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Ser. : Pedahohichni nauky. 2012. Vyp. 103. S. 217-223. [in Ukrainian].

10. Suchasni pidkhody do istorychnoi osvity (2004) [Modern approaches to historical education]. Metod. dodatok do navch. posib. «Istoriia epokhy ochyma liudyny. Ukraina ta Yevropa v 1900-1939 rr.» Lviv : NVF «Ukrainski tekhnolohii», 2004. 128 s., il. [in Ukrainian].

11. Entsyklopediia osvity (2008) [Encyclopedia of education]. (Ed). V. H. Kremen. Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. 1040 s. [in Ukrainian].

12. Bondar I. V. (2022) Formy samostiinoy roboty uchniv na urokakh istorii vidpovidno Kontseptsii novoy ukrainskoy shkoly [Forms of independent work of students in history lessons in accordance with the Concept of the new Ukrainian school]. *Aktualni pytannia doslidzhennia vitchyznianoj istorii y vykladannia predmetiv hromadianskoy ta istorychnoy osvity v umovakh NUSh: zbirnyk naukovykh prats za materialamy Vseukrainskoy naukovy-praktychnoy onlain knferentsii z mizhnarodnoju uchastiu 17 lystopada 2022 roku*. Vypusk 1. Hlukhiv: Hlukhivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Oleksandra Dovzhenka, 2022.S.107. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/15oqeo-Kmc6o3cBf2pmTSTJxjRIWd7B9S>. [in Ukrainian].